

Agnieszka Będkowska-Kopczyk

University of Bielsko-Biala

abedkowska@ubb.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7596-999X

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 27 (2024)

DOI: 10.14746/pss.2024.27.15

Data przesłania tekstu do redakcji: 6.12.2023

Data przyjęcia tekstu do druku: 20.08.2024

Скопје има микроклима... Językowo-kulturowa analiza warstwy onimicznej i tekstowej repertuaru Vlatka Stefanovskiego

ABSTRACT: Będkowska-Kopczyk Agnieszka, *Скопје има микроклима... A linguistic and cultural analysis of the onomastic and textual layers of Vlatko Stefanovski's repertoire*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 27. Poznań 2024. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 297–314. ISSN 2084-3011.

This article examines the linguistic and cultural aspects of the language layer in the works of Macedonian musician Vlatko Stefanovski, created during his time with the band *Leb i sol* (Bread and Salt) and his solo career. The research material comprises the proper names (the band name, album names, and song titles) and lyrics of recordings released in Serbo-Croatian, Macedonian, and English. Therefore, the factors influencing the choice of a particular language in phonographic publications were first studied. Then, the analysis focuses on references to Macedonian culture in selected proper names and lyrics written in the Macedonian language. This research aims to contribute to a deeper understanding of Vlatko Stefanovski's musical output and the interplay between language and musical production.

KEYWORDS: Vlatko Stefanovski; *Leb i sol* (Bread and Salt); Macedonian language; lexical carriers of cultural meaning; musical onomastics

This is an open access article licensed under the Creative Commons CC BY 4.0 License

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

1. Wstęp

Twórczość muzyczna Vlatka Stefanovskiego – macedońskiego gitarzysty, kompozytora, wokalisty, autora tekstów¹ – omawiana jest w wielu opracowaniach dotyczących sceny muzycznej krajów byłej Jugosławii (np. Janjatović, 2007; Spaskovska, 2011; Stojkovska Serafimovska, 2020), lecz jej warstwa językowa nie została dotąd poddana badaniom. W artykule tym wypełniam tę lukę, prezentując wyniki analizy językowo-kulturowej repertuaru macedońskiego muzyka i kompozytora Vlatka Stefanovskiego i rzucając światło na ukryte w nim znaczenia i konteksty kulturowe. Materiał badawczy pochodzi zarówno z okresu działalności grupy *Leb i sol* 'Chleb i sól', jak i twórczości solowej artysty. Obejmuje nazwy własne (onimy)² o charakterze artifonimów (nazwa zespołu i nazwy, którymi sygnował albumy solowe) oraz ideonimów (tytuły publikacji fonograficznych i utworów), a także warstwę tekstową nagrań. Ponieważ w repertuarze artysty znajdują się ideonimy i teksty w trzech językach (serbsko-chorwackim, macedońskim i angielskim), w pierwszej kolejności próbuję uzasadnić czynniki warunkujące wybór danego języka w poszczególnych publikacjach fonograficznych. Następnie omawiam odniesienia do kultury macedońskiej w przedstawianym repertuarze. Czynię to w oparciu o analizę użytych w nazwach własnych i tekstach jednostek leksykalnych, które identyfikuję jako nośniki znaczenia kulturowego. Jednostki tego typu odnoszą się do specyficznych, a zarazem

1 Vladimir (Vlatko) Stefanovski urodził się w 1957 roku w Prilepie. Jako nastolatek dołączył do doświadczonych muzyków z zespołu *Breg* 'Brzeg', a w 1976 roku założył wraz z trzema innymi muzykami ze swego pokolenia kultowy zespół *Leb i sol* 'Chleb i sól', w którym pełnił funkcję wokalisty, gitarzysty, kompozytora, aranżera i autora tekstów. Od lat 90. XX wieku prowadzi karierę solową (por. Janjatović, 2007, 130–133). Komponuje muzykę do filmów, teatru i baletu (Ristovski, 2009, 1424). Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Skopju nadał mu w 2007 roku tytuł doktora honoris causa, doceniając jego zasługi w dziedzinie sztuki. W 2024 roku obchodzi 50. rocznicę działalności muzycznej.

2 Wśród językoznawców zajmujących się onimią muzyczną nie ma zgodności co do terminologii odnoszącej się do nazw własnych twórców i utworów. W pracy tej przyjęto terminologię stosowaną przez Radosława Marcinkiewicza (np. 2021; 2023). Przyjęto także, że nazwy twórców mogą być odnoszone do ich repertuaru, na przykład w kontekstach metonimicznych (Marcinkiewicz, 2023, 79).

ważnych elementów rzeczywistości, która otacza użytkowników danego języka (Goddard, 2016). Wychodzę z założenia, że zrozumienie odniesień kulturowych tych jednostek pomaga odbiorcy w interpretacji znaczeń onimów i tekstów.

Jednostki leksykalne o nacechowaniu kulturowym są przedmiotem badań prowadzonych z wielu perspektyw (np. lingwistyka kulturowa, translacja, glottodydaktyka), z tego względu w literaturze przedmiotu stosuje się różne terminy odnoszące się do tego zjawiska, na przykład *kluczowe słowa kultury*³, *kulturomy*⁴ czy *leksyka bezekwiwalentna*⁵. W niniejszym artykule stosuję określenie *leksykalne nośniki znaczenia kulturowego* jako hiperonim wobec tych terminów. Do ich zasobu zaliczam słownictwo odnoszące się zarówno do zewnętrznych, jak i wewnętrznych przejawów życia danej wspólnoty. Pierwsza kategoria zawiera elementy konkretne, obecne w przestrzeni osobistej, społecznej, kulturowej i instytucjonalnej. Druga odnosi się do sfery abstrakcji – dotyczy zatem sposobu myślenia, wyrażania stosunku do świata, wierzeń etc. (por. Wierzbicka, 2007). W zasobie słownictwa tego typu znajdują się wyrazy pospolite opisujące realia specyficzne dla kultury, w której powstały (w tym słowa, które z punktu widzenia kultury docelowej funkcjonują jako egzotyzymy)⁶, pozdrowienia i toasty odzwierciedlające skrypty

3 Słowa, które w danej kulturze są „w jakiś szczególny sposób ważne i które mogą o niej wiele powiedzieć” [...] (Wierzbicka, 2007, 42). Dodajmy, że Wierzbicka i jej współpracownicy do analizy kulturowych słów kluczy stosują naturalny metajęzyk semantyczny.

4 Ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa klucze, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedziczonych wartości, jak i radzenie sobie z czasem teraźniejszym, aktualne przeżywanie świata (Nagórko, Łaziński, Burkhardt, 2004, XIX).

5 Wyrazy niemające odpowiedników w językach obcych, najczęściej ze względu na ich specyfikę kulturową (por. Pisarska, Tomaszewicz, 1998, 21).

6 Na podstawie dotychczasowych prac można zauważyć, że język macedoński posiada wiele egzotyzmów, które są zapożyczeniami tureckimi. Należą do nich partykuły *дaпeм* i *ajгe*. Pierwsza z nich tłumaczona jest na język polski jako ‘choć’, ‘choćiaż’, ‘przynajmniej’ (Błaszak, 2017). Druga nie posiada jednego ekwiwalentu, tłumaczona jest – w zależności od kontekstu – jako ‘no’, ‘no dalej’, ‘naprzód’, może też mieć funkcję wykładnika formalnego trybu rozkazującego (Błaszak, 2018). Należy do nich także rzeczownik *дajpaм* w znaczeniu ‘mużułmańskie święto religijne’ występujący związku frazeologicznym *си цpaви дajpaм на yмoи* (pol. ‘budować zamki

kulturowe, a także nazwy własne, które w specyficznych kontekstach nabierają dodatkowych znaczeń (np. symbole narodowe, w tym toponimia narodowa i etnonimy)⁷ i/lub zawierają stereotypy kulturowe funkcjonujące wśród członków danej wspólnoty językowej (np. nazwy firm, instytucji, restauracji, obiektów turystycznych, programów telewizyjnych i radiowych (por. Nagórko, 2004; 2021; Będkowska-Kopczyk, Antloga, 2016). W tej pracy postaram się pokazać, że onimia muzyczna i teksty zawierają dwa rodzaje leksykalnych nośników znaczenia kulturowego: 1) słowa i stałe połączenia wyrazowe (frazelogizmy i frazemy), których interpretacja wymaga od odbiorcy znajomości macedońskiego kontekstu kulturowego; 2) połączenia wyrazowe (wersy), które stały się skrzydlatymi słowami, a ich ramą interpretacyjną jest tekstu utworu, z którego pochodzą.

Artykuł ten wpisuje się w językoznawcze badania nazw własnych w muzyce koncentrujące się wokół strategii nazewniczych twórców (wykonawców i zespołów) oraz utworów muzycznych (np. Naruszewicz, 1999; Skowronek, 2022; Marcinkiewicz, 2021; 2024). Zdaniem Aliny Naruszewicz wybór nazwy zespołu ma funkcję pragmatyczną (identyfikacja i charakterystyka zespołu), ale jest też aktem ekspresji artystycznej. Nazwy wskazują ponadto na „charakter powiązania człowieka ze światem kultury oficjalnej i wybranej przez niego kontrkultury” (Naruszewicz, 1999, 38), dlatego ich badanie wchodzi w zakres zainteresowań nie tylko onomastyki, ale także socjologii, antropologii, etnologii oraz – dodajmy – lingwistyki kulturowej. Właśnie z tej perspektywy metodologicznej warstwę onomastyczną muzyki disco polo analizuje Bogusław Skowronek. Nazwy grup muzycznych uznaje za jednoznaczne markery, sytuujące te zespoły w wyraźnie zakreślonej przestrzeni geograficznej, kulturowej, ekonomicznej i mentalnej. Tytuły piosenek

na piasku’, ‘puścić wodze fantazji’, ‘bujac w obłokach’, ‘łudzić się; dosł. ‘urządzić umysłowi święto mużułmańskie’) (Tanuševska, 2018, 284–288). Leksemy te, podobnie jak omawiane w dalszej części artykułu słowo *ceup*, nawiązują do tradycji osmańskiego kręgu kulturowego (por. Kawka, 2016, 60) i pojawiają się także w innych językach ligi bałkańskiej.

7 Por. pracę na temat definicji kognitywnej pojęcia, do którego odsyła nazwa własna *Marko Krale* (wraz z wariantami, np. *Krale Marko*) (Kawka, 2016, 262).

mają zaś zdaniem autora „podwójne życie” – „na zewnątrz” utworu są etykietką i oznaczają, a „wewnątrz” są jego zapowiedzią czy też wprowadzeniem do niego (Skowronek, 2022, 337–239). Nazwy te stanowią „jeden z najważniejszych semantycznych «kluczy», otwierających przestrzeń wyobrażeń twórców tego nurtu muzycznego, pokazujących ich sposób myślenia (konceptualizowania rzeczywistości), kategoryzowania oraz wartościowania zjawisk świata” (Skowronek, 2022, 236). Z kolei Radosław Marcinkiewicz (2024, 82) zauważa, że interpretacja onimów muzycznych na gruncie lingwistyki wymaga uwzględnienia szerokiego kontekstu ich powstania, w tym rodzaju muzyki, specyfiki konkretnych twórców i praktyk fonograficznych. Powyższe spostrzeżenia można potraktować uniwersalnie i zastosować także do językoznawczo-kulturowej interpretacji onimów w twórczości Vlatka Stefanovskiego zaproponowanej w dalszej części artykułu.

2. Wielojęzyczność w dorobku muzycznym Vlatka Stefanovskiego

Przyjrzymy się najpierw, w których językach powstają onimy i teksty z repertuaru wykonywanego przez omawianego artystę. Wraz z grupą *Leb i sol* ‘Chleb i sól’ (1976–1995) wydał czternaście płyt z utworami instrumentalnymi oraz tekstowymi⁸, utrzymanych w gatunku rock, jazz-rock i ethno jazz (niektóre piosenki mają domieszkę popu). Oprócz Vlatka Stefanovskiego teksty dla grupy tworzył jego brat Goran Stefanovski⁹ (na płycie *Kao kakao* ‘Jak kakao’, 1987, pojawił się także utwór *Femme Fatale* do tekstu chorwackiego poety i muzyka Arsena Dedića). Większość ideonimów (tytuły wydań fonograficznych i zawartych w nich utworów, a co za tym idzie i ich tekstów) powstała w języku, który w ówczesnej

8 Nie wliczono do tej liczby płyt z kompilacjami. Albumy były produkowane przez Wytwórnnię Płyt Gramofonowych RTV Belgrad (PGP-RTB), Jugoton z Zagrzebia, Third Ear Music i Avalon Produkcija ze Skopja, por. <https://www.discogs.com/artist/471028-Leb-I-Sol>. 10.10.2023.

9 Goran Stefanovski (1952–2018) – dramaturg, scenarzysta i nauczyciel akademicki, <https://goranstefanovski.co.uk>. 19.11.2023.

Jugosławii określano jako serbsko-chorwacki (por. np. nazwy albumów *Ručni rad* 'Ręczna robota', 1979; *Sledovanje* 'Porcja', 1982; *Kao kakao* 'Jak kakao', 1987; *Putujemo* 'Podróżujemy', 1989). Wybór tego języka podyktowany był zapewne względami pragmatycznymi – grupa wydawała płyty najpierw w Belgradzie (do 1982), a potem w Zagrzebiu (do 1989 roku), poza tym koncertowała we wszystkich republikach byłej Jugosławii¹⁰. Funkcjonowała zatem na rynku muzycznym, na którym do 1991 roku ze względów politycznych dominował wspomniany język. Na macedońskie pochodzenie zespołu wskazuje nazwa *Leb i sol*, teksty kilku utworów, wśród których najbardziej znane są *Čukni vo drvo* 'Odpukaj w drzewo' i *Skopje*¹¹, a także kompozycje inspirowane macedońską muzyką ludową, na przykład *Aber dojde Donke* 'Wieść doszła Donka'¹² czy *Jovano Jovanke* ('Jovano, Jovanko') i *Uči me majko, karaj me* 'Ucz mnie matko, strofuj mnie'. Grupa wydała także dwa albumy w języku angielskim z zapisami koncertów: *Live in New York* (1991)¹³ i *30th Aniversary Tour – Live in Macedonia* (2006).

Od lat 90. ubiegłego wieku Vlatko Stefanovski prowadzi karierę solową, używając artifonimu *Vlatko Stefanovski* lub *Vlatko Stefanovski Trio*

¹⁰ Instrumentalna wirtuozeria sprawiła, że *Leb i sol* uważany jest za jeden z najważniejszych zespołów rockowej sceny tego nieistniejącego już kraju (por. Spasovska, 2011, 6).

¹¹ Por. także *Pesma za nas* 'Piosenka dla nas' (tytuł w języku serbsko-chorwackim, tekst w macedońskim, utwór demo nagrany w 1977 roku), *Devetka* 'Dziewiątka' i *Nie četvoricata* 'Nasza czwórka' (tytuły utworów instrumentalnych z singla z 1978 roku), *Utrinska tema* 'Temat poranny' z albumu *Leb i sol* 'Chleb i sól' (1978), tytuły niektórych utworów z płyty *Zvučni Zid – Muzika za teatar, film i TV* 'Bariera dźwięku – Muzyka to teatru, filmu i TV' (1986), w tym *ABV 'ABC'* z tekstem w języku macedońskim wykonanym przez Anę Kostovską (por. Ribarova, 2013, 329) oraz utwór *Srek'na nova godina* 'Szczęśliwego Nowego Roku' (produkcja MTV 1991).

¹² Interpretacja tego utworu przyniosła grupie nagrodę za najlepsze wykonanie utworu ludowego na Festiwalu w Opatii w 1978 roku (Stojkova Serafimovska, 2020, 147).

¹³ Zaznaczyć należy, że tylko część utworów z tego krążka pochodzi z koncertu, który odbył się 17 maja 1991 roku w Nowym Jorku, ale większość z nich została nagrana w USA i Kanadzie, por. <https://www.discogs.com/release/4007127-Leb-i-Sol-Live-In-New-York>. 09.05.2024.

(a także *vs Trio*)¹⁴ i prezentując publiczności utwory z dorobku grupy *Leb i sol* oraz albumów solowych¹⁵. Używa także nazw zawierających nazwiska współpracujących muzyków (por. dalej).

Ideonimy – zarówno nazwy albumów, jak i poszczególnych utworów tekstowych oraz instrumentalnych – powstają w tym okresie w języku angielskim lub macedońskim. Na płycie z muzyką instrumentalną *Zodiac* ‘Zodiak’ (1990) syngowanej jako *Vlatko Stefanovski / Bodan Arsovski* oraz w albumie z kompilacją autorskiej muzyki filmowej pt. *Kino Kultura (Music For Films)* ‘Kino Kultura (Muzyka do filmów)’ z 2001 roku¹⁶ znajdują się ideonimy wyłącznie w języku angielskim. Albumy solowe z utworami instrumentalnymi i tekstowymi utrzymane w stylu rock, pop i blues noszą nazwy w języku macedońskim: *Trio* (‘Trio’, 1998), *Kula od karti* (‘Domek z kart’, 2003), *Kirilica* (‘Cyrilica’, 2008), *Seir* (‘Zabawny widok’, 2014) oraz angielskim: *Cowboys and Indians* (‘Kowboje i Indianie, 1994) i *Taftalidže Shuffle* (‘Tasowanie w Taftalidže’, 2021). Znajdujące się na tych płytach kompozycje instrumentalne noszą tytuły w języku angielskim i macedońskim (aranżacje muzyki ludowej). W obu językach powstają także utwory, do których teksty muzyk pisze sam¹⁷.

W solowej twórczości artysty inspiracja macedońską muzyką ludową nabrała jeszcze większej wyrazistości dzięki współpracy z wieloma

14 Artyście towarzyszą zazwyczaj perkusista i basista, a skład trio ulega zmianie, por. <https://www.discogs.com/artist/2109485-Vlatko-Stefanovski-Trio>, 20.11.2023. Obecnie muzyk współpracuje z Janem Stefanovskim (perkusja) i Ivanem Kukiciem (gitara basowa).

15 Albumy solowe muzyka powstają przede wszystkim w wytwórniach Third Ear Music, Avalon Produkcija i Esoteria Records ze Skopja, Biveco z Lublany oraz Croatia Records z Zagrzebia, por. <https://www.discogs.com/artist/553431-Vlatko-Stefanovski>, 10.10.2023.

16 Pomijam tu pozostałe wydania fonograficzne z muzyką filmową, ponieważ ich omówienie wykracza poza objętość tego artykułu.

17 Wyjątek stanowią teksty wykonywanych przez niego aranżacji angielskojęzycznych kompozycji bluesowych na płycie *Thunder from the Blue Sky* (‘Piorun z błękitnego nieba’, 2008) i teksty napisane w języku angielskim przez Gorana Stefanovskiego znajdujące się na płycie *Sarajevo* (1996). Muzyka prezentowana na tej płycie została skomponowana do spektaklu teatralnego pt. *Sarajevo* opartego na dramacie Gorana Stefanovskiego, który wystawiono w Antwerpii w roku 1993 w ramach Europejskiej Stolicy Kultury (reż. Slobodan Unkovski).

muzykami z rejonu Słowiańszczyzny Południowej (od Bułgarii po Słowenię). Na przykład współpraca z Miroslavem Tadićem¹⁸ zaowocowała powstaniem czterech płyt z gitarowymi aranżacjami macedońskiej muzyki ludowej sygnowanych nazwiskami obu artystów (muzycy występują pod nazwą *Vlatko Stefanoski + Mirolsav Tadić* lub *Vlatko Stefanoski & Mirolsav Tadić*). Mają one tytuły w języku macedońskim: *Treta majka* ('Trzecie podejście', 2004) i angielskim: *Krushevo* ('Kruszewo', 1998)¹⁹, *Live in Belgrad* ('Live w Belgradzie', 2000) i *Live in Zagreb* ('Live w Zagrzebiu', 2009). Z Zagrzebiem, a właściwie z jego słynną salą koncertową *Lisinski* wiąże się także tytuł płyty *Live at Lisinski* ('Live w Lisinskim', 2019) będącej zapisem z koncertu artysty z zaproszonymi gośćmi. Dwa lata wcześniej muzyk wydał w chorwackiej wytwórni Croatia Records solową płytę z gitarowymi aranżacjami macedońskich utworów ludowych i innymi kompozycjami, a jej tytuł w trzech językach – angielskim, macedońskim i chorwackim – brzmi *Mother Tongue / Мајчин јазик / Mater-nji jezik* 'Język ojczysty' (dosł. 'język matki/język matczyny'). Na przedniej stronie okładki albumu widnieje fotografia matki muzyka (aktorki teatralnej Nady Stefanovskiej), dzięki czemu ideonim ten posiada konotacje związane ze znaczeniem 'język matczyny' (tzn. 'język przekazany przez matkę'). Fakt, że album został nazwany w trzech językach, może świadczyć o tym, że każdy z tych języków jest równie bliski artyście. Ideonim ten można ponadto odczytać jako metaforę uniwersalnego, a jakże bliskiego artyście języka gitary.

W twórczości solowej muzyka można zauważyć dominację języka angielskiego, zwłaszcza w zakresie nazw publikacji fonograficznych i tytułów kompozycji instrumentalnych. Zapewne ułatwia to dotarcie do szerokiego grona odbiorców. Toponimy obecne w wyżej wymienionych nazwach o formule *Live in...* (dosł. 'Na żywo w...') dokumentują dynamikę geograficzną koncertów artysty w krajach byłej Jugosławii (Serbia,

¹⁸ Gitarzysta i kompozytor, <http://miroslavtadic.com/biography.html>. 10.10.2023.

¹⁹ Album wydany przez założoną w Japonii wytwórnię MA Recordings. Okładki z tekstem w języku angielskim należą do jej praktyki fonograficznej, co także uzasadnia angielskojęzyczny zapis tego ideonimu, <https://www.discogs.com/master/1266718-Vlatko-Stefanovski-Miroslav-Tadi%C4%87-Krushevo>. 22.01.2024.

Chorwacja), a wcześniej w USA i Macedonii (z zespołem *Leb i sol*). Potwierdzają jednocześnie, że jego twórczość muzyczna znalazła uznanie publiczności w przestrzeni Słowiańszczyzny Południowej i poza nią. Język macedoński jest językiem, w którym Vlatko Stefanovski tworzy teksty. Aranżacje muzyki ludowej zachowują oryginalne nazewnictwo, co świadczy o dbałości o autentyczność kulturową.

3. Leksykalne nośniki znaczenia kulturowego

Leksykalne nośniki znaczenia kulturowego znajdują się w stałych połączeniach wyrazowych, słowach określających elementy specyficzne i ważne dla kultury macedońskiej oraz toponimach odnoszących się do miejsc mających szczególne znaczenie w kulturze macedońskiej. Omówienie kulturowych konotacji tych jednostek rozpoczynam od interpretacji artifonimu *Leb i sol*. Frazem *леб и сол*²⁰ 'chleb i sól' w znaczeniu 'podstawowy artykuł spożywczy'²¹, czy 'dzienna porcja pożywienia podczas biedy czy głodu lub podczas obywatela kary'²² (por. pol. (*żyć*) o *chlebie i wodzie*)²³ odzwierciedla postrzeganie chleba i soli jako niezbędnego elementu życia codziennego, zapobiegającego głodowi (por. znaczenie połączenia chleba i wody w polskiej kulturze, Tyrpa, 2022, 441). Ma także konotacje związane z gościnnością, nawiązuje bowiem do znanej w wielu kulturach tradycji serdecznego witania gości chlebem i solą (por. *io ùpeue-ka со леб и сол* 'powitać kogo chlebem i solą') (Błaszak, 2016, 263). Wieloznaczność tego frazemu powoduje, że nazwę zespołu można interpretować na wiele sposobów. Sugeruje ona, że jego muzyka jest zakorzeniona

20 Zarówno tytuły płyt i utworów, jak i ich teksty ukazały się na okładkach wydawnictw fonograficznych głównie w alfabecie łacińskim (a nie cyrylicą), zapis łaciński mają zatem także w tym artykule (np. *Leb i sol* jako nazwa zespołu). Zapis cyrylicą stosowany w doniesieniu do zasobów leksykalnych języka macedońskiego (np. do *леб и сол* jako frazemu).

21 TRNMJ <https://makedonski.gov.mk/corpus/l/sol-1-zh>. 20.11.2023.

22 RNMJ, hasło *леб*, <https://zoe.mk/tolkoven/index.php>. 20.11.2023.

23 Połączenia wyrazowe zawierające leksemy *chleb* i *sól* mają konotacje związane z biedą także w gwarach polskich, por. *chleb z solą jeść* 'cierpieć biedę' (Tyrpa, 2022, 441-442).

w istotnych, a zarazem uniwersalnych aspektach ludzkiej egzystencji, przez co jest niezbędnym składnikiem codziennego życia jej odbiorców. Może odnosić się także do syntezy różnych gatunków (rock, jazz, etno), które (jak chleb i sól) wzajemnie się uzupełniają w repertuarze zespołu, tworząc unikalną wartość. Z kolei nawiązanie do symboliki chleba i soli w kontekście gościnności można rozumieć jako ukłon w stronę mieszkańców republik byłej Jugosławii, którzy w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku (gdy nazwa powstała) byli adresatami muzyki zespołu. Artifonim *Leb i sol* jest zatem markerem sytuującym ten zespół rockowy w macedońskiej tradycji kulturowej, co potwierdzają także jego liczne aranżacje muzyki ludowej. Ponadto skojarzenia z gościnnością i wspólnymi doświadczeniami z pewnością sprzyjały budowaniu pozytywnego odbioru zespołu w byłej Jugosławii i poza nią. Wieloznaczność tej nazwy odzwierciedla fakt, że muzycy przykładali uwagę nie tylko do warstwy muzycznej swej twórczości, ale także językowej. Dodajmy, że zastosowana została ona dwukrotnie także jako ideonim – *Leb i sol* oraz *Leb i sol 2* (oba albumy z 1978 roku). Oprócz tego pojawia się w zakończeniu czwartej zwrotki utworu *Bonus* na płycie *Leb i sol 2*, do którego tekst napisał Goran Stefanovski: *Kao ti i ja / Leb i sol* 'Tak jak ty i ja / Chleb i sól'. Tekst całego utworu powstał w języku serbsko-chorwackim, a wers *Leb i sol* wymyka się tu jednoznacznej interpretacji – może odnosić się do nazwy zespołu lub do wzajemnego uzupełniania się dwóch osób lub do istotnych aspektów więzi między tymi osobami, porównując jej obecność do obecności chleba i soli w codziennym życiu.

Kolejne dwa ideonimy zawierają połączenia wyrazowe, które mają motywację w kulturze ludowej. Pierwszy z ich – *Čukni vo drvo*, dosłownie 'Odpukaj w drewno', to tytuł utworu grupy *Leb i sol* z albumu *Putujemo* 'Podróżujemy' (1989). Zwrot *ga čuknam vo gpaο*, od którego został utworzony ten ideonim, nawiązuje do czynności stukania w drewniany przedmiot celem zapobieżenia nieszczęściu (np. przez zapeszenie)²⁴. Z tekstu dowiadujemy się, że odpukać należy trzy razy, żeby być razem (czy też, by zapobiec ewentualnemu rozstaniu): *Čukni vo drvo / čukni tri pati / Zaedno da sme jas i ti* 'Odpukaj w niemalowane / odpukaj trzy razy /

24. RNMJ, hasło *gpaο*, <https://zoze.mk/tolkoven/index.php>. 20.11.2023.

Żebyśmy byli razem ja i ty'. Magiczna moc tej czynności znana jest także w innych kulturach, choć czasem w innych wariantach (np. polskie *odpukać w niemalowane drewno*, w skrócie *odpukać w niemalowane*²⁵, nie informuje nas o liczbie uderzeń w drewno, lecz o tym, że drewno powinno być niemalowane).

Drugi ideonim *Gluvo doba* 'Godzina duchów' (dosł. 'Późna/głęboka noc'²⁶) z płyty *Trio* (1998), sygnowanej jako *Vlatko Stefanovski Trio*, wprowadza nas do opowiedzianej w tekście podróży artysty do domu po koncercie, która odbywa się późną nocą w towarzystwie duchów (por. nazwy użyte w utworze, to *аветѝ* 'duch', *гемону* 'demony', *самовилу* 'wiły-samowily'). Utwór odnosi się do słowiańskiego wierzenia, że głęboką nocą (od północy do wschodu słońca) w „niebezpiecznych miejscach” (np. na bezdrożach, w lesie, na skrzyżowaniach, przy mostach, zbiornikach wody) czyhają na człowieka złe moce, a spotkanie z nimi może być groźne (por. Antonijević, 2023, 74).

Przejdźmy teraz do ideonimów zawierających słowa odnoszące się do realiów specyficznych dla kultury macedońskiej. Tytuł jednego z pierwszych utworów grupy *Leb i sol – Devetka* 'Dziewiątka' z tzw. demo zespołu (1977) nawiązuje do macedońskiej tradycji muzycznej. Mimo że w języku macedońskim *гевеѝќа* oznacza 'dziewiątkę', czyli rzecz z numerem dziewięć, ideonim ten odnosi się tu do metrum $\frac{9}{8}$ charakterystycznego dla ludowego tańca kołowego *oro* (mac. *opo*). Do metrum $\frac{7}{8}$ nawiązuje zaś tytuł *7/8 Oro* z płyty *Trio* (1998).

Z kolei *Seir* 'Zabawny widok' – tytuł pyty solowej artysty z 2014 roku i jednego z utworów – odnosi się do specyficznej dla kultury macedońskiej postawy wobec życia i innych osób. Słowo *ceup* jest zapożyczeniem z języka tureckiego i posiada w języku macedońskim dwa znaczenia. Pierwsze odnosi się do czynności oglądania czegoś ('przyglądanie się'), drugie – do oglądanego obiektu ('zabawny widok, coś wartego

25 W znaczeniu 'pouderzać lekko palcem w przedmiot, zazwyczaj wykonywany z niepomalowanego drewna, wierząc, że to zapobiegnie jakiemuś nieszczęściu', WSPJ, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/77198/odpukac/5194568/w-niemalowane>. 20.11.2023.

26 DRMJ, <http://drmj.eu/search/gluvo>. 20.11.2023.

zobaczenia')²⁷. Tekst mówi o bohaterze, który spędza większość czasu w beczynności, obserwując świat. Nie interesuje go ani przeszłość, ani przyszłość. Żyje tu i teraz, skupiony na chwili obecnej. Odzwierciedlają to treść zwrotek oraz wersy ze zwrotem *ilaga ceup* (dosł.) 'obserwować, co się dzieje, nie mieszając się w to', czyli na przykład 'gapić się beczynnie' (por. treść refrenu: *Gledam seir, nemam rabota, / gledam seir, denes e sabota, / gledam seir, muva ne me lazi, / ni koj me sakal, ni koj me mrazi* 'Gapię się beczynnie, nie mam roboty / gapię się beczynnie, dziś jest sobota, / gapię się beczynnie, nic mnie nie rusza / nikt mnie nie kocha, nikt mnie nie nienawidzi').

Leksem *ceup* należy do leksyki bezekwiwalentnej, trudno jest go bowiem przełożyć na język polski bez utraty znaczenia (por. powyższe tłumaczenie tytułu jako 'Zabawny widok'), podobnie jak pochodzące od niego określenie *ceupuja* 'bezużyteczny obserwator, czerpiący przyjemność kosztem oglądania sytuacji niewygodnej dla innych' (por. Friedman, 2002, 141; Ilieva, 2016, 79). Obecność słowa *ceup* we frazeologii macedońskiej (por. także zwroty *чину ceup* 'cieszyć się wykonywaniem jakiejś czynności', 'cieszyć się jakimś widokiem', *факa ceup* 'cieszyć się jakimś widokiem', *cu ūpabu ceup co ymoŭ* 'obmyślać coś miłego') i fakt, że wyraża kulturowo specyficzną postawę wobec życia i otoczenia, pozwalają przypuszczać, że w języku macedońskim pełni ono funkcję kulturowego słowa klucza w rozumieniu Anny Wierzbickiej (2007) lub kulturowego w rozumieniu Alicji Nagórko (2021)²⁸.

Wśród ideonimów zawierających toponimy związane z miejscami w przestrzeni współczesnej Macedonii Północnej warto przywołać dwa: *Krushevo* – nazwa albumu (por. wyżej) i *Skopje* (tytuł utworu). Kruszewo zajmuje ważne miejsce w historii narodu macedońskiego; w 1903 roku miało tam miejsce powstanie przeciwko Imperium Osmańskiemu (tzw. Powstanie Ilindeńskie). Na pierwszej stronie okładki płyty *Krushevo* umieszczono wizerunek *Makedonium* – Pomnika Powstania Ilindeńskiego, w którego murach dokonano nagrania koncertu. To połączenie

27 DRMJ, <http://drmj.eu/search/seir>. 20.11.2023.

28 Słowo to istnieje także w innych językach południowo-słowiańskich (por. Škalić, 1966, 554–555), zatem postawa, którą wyraża, może być typowa dla większego obszaru, np. Bałkanów.

sprawia, że ideonim *Krushevo* nabiera symboliki związanej z walką o wolność i tożsamość narodową Macedończyków.

Macedońska stolica Skopje – doświadczona walkami o niepodległość oraz tragedią trzęsienia ziemi (1963) – jest kolejnym miejscem znaczącym w twórczości Stefanowskiego. *Skopje* to jeden z najsłynniejszych utworów wykonywanych przez artystę z *Leb i sol* do tekstu Gorana Stefanowskiego (album *Kao kakao* 'Jak kakao', 1987). Powstał, gdy Skopje było jeszcze stolicą jednej z republik byłej Jugosławii. Można go uznać za wyraz przywiązania muzyków do miejsca ważnego w ich osobistych biografiach i swoisty hołd dla tego miejsca. Oprócz nazwy miasta tekst zawiera inne ważne toponimy: nazwę płynącej przez stolicę rzeki *Vardar* 'Wardar' (*maten Vardar brzo tece / tajni nosi, vreme vleče*, 'mętny Wardar szybko płynie / nosi tajemnice, ciągnie czas') i nazwę dzielnicy *Debar* (*Debar maala nije šala*, 'Dzielnica Debar to nie żart')²⁹. Tekst nawiązuje także do tragicznej przeszłości miasta: *Skopje pravi padni stani / ima devet luti rani*, 'Skopje mówi padnij, wstań / i ma dziewięć ostrych ran'.

Dwa pierwsze wersy utworu opisujące w sposób obrazowy klimat miasta: *Skopje ima mikro klima / izgor leto, kočan zima* 'Skopje ma swój mikroklimat / upał w lecie, ostra zima', wykorzystywane są często w prasie internetowej i mediach społecznościowych jako nagłówki artykułów o tym mieście³⁰ i/lub jako jego znak rozpoznawalny³¹. W tytułach artykułów internetowych i wpisach w mediach społecznościowych pojawia się także wers z formułą pozdrowienia *Ajde na zdravje, Skopje!* 'Na zdrowie,

29 Stanislava Ribarova (2013, 230–333) prezentuje przykłady zadań opartych na tekście tego utworu, które można wykorzystać na zajęciach z języka macedońskiego jako obcego m.in. do zapoznania studentów z toponimami Skopja.

30 Por. <https://skopjeinfo.mk/skopje-ima-mikro-klima-izgor-leto-kochan-zima>. dostęp: 12.11.2023.

31 Por. http://volanskopje.blogspot.com/2010/06/blog-post_14.html. 12.11.2023. Pierwsza zwrotka utworu zacytowana jest także w blogu Zorana Kuka na stronie Radia Slobodna Evropa (24.09.2018): <https://www.slobodnaevropa.org/a/dnevnik-zoran-kuka/29513109.html>. 13.11.2023 oraz w poście z dnia 25.04.2019 dotyczącym krótkiej historii tego miasta na instagramowym profilu pod nazwą „Yugonostalgia – Jugonostalgija” (@yugo.nostalgia), który połączony jest ze stroną <https://www.yugonostalgia.com>. 13.11.2023.

Skopje!³² Wchodząc na stałe do obiegu w języku macedońskim i innych językach jako cytaty z omawianego utworu, wersy te zaczęły funkcjonować jako skrzydlate słowa. Ich główną ramą interpretacyjną jest utwór, z którego pochodzą (por. Chlebda, 1998, 197).

Dodajmy jeszcze, że inna dzielnica Skopja – Taftalidže uwieczniona została w tytule albumu *Taftalidže Shuffle* ‘Tasowanie w Taftalidže’ (2021). Jak przypomina Georgievski (2021), dzielnica ta była niegdyś skopijskim „centrum muzyki funkowej, gdzie powstawały zespoły muzyczne i gdzie gromadzono ogromne kolekcje płyt winylowych”³³. Miejsce to wiąże się także z osobistą historią artysty – tam przeżył większość życia, tam też znajduje się jego domowe studio nagrań, w którym podczas pandemii koronawirusa powstały muzyka i teksty do wspomnianego albumu. Znajomość kontekstu kulturowego i sytuacyjnego tego ideonimu z pewnością ułatwia jego interpretację.

4. Wnioski

Rekonesans wydawnictw fonograficznych pokazał, że wybór języka w repertuarze Vlatka Stefanovskiego uwarunkowany jest kontekstem historycznym i kulturowym, a także względami pragmatycznymi. Językiem dominującym w nagraniach *Leb i sol* jest serbsko-chorwacki, co wiąże się z funkcjonowaniem zespołu na rynku muzycznym byłej Jugosławii. Grupa wypromowała także kilka utworów w języku ojczystym i liczne aranżacje macedońskiej muzyki ludowej, co z kolei świadczy o dbałości jej członków o swoje kulturowe dziedzictwo (podkreślają to także konotacje kulturowe jej nazwy w języku macedońskim). Z kolei w twórczości solowej artysty dominuje język angielski – widać to przede wszystkim w tytularze wydawnictw fonograficznych i poszczególnych kompozycji instrumentalnych. Wybór taki można odczytywać jako sposób na budowanie marki osobistej w zglobalizowanym świecie

32 Por. np. <http://www.femina.mk/колумни/во-земјата-на-чудата/ајде-на-здравје-скопје> czy <https://pogled.mk/post15285/>. 22.12.2023.

33 Georgievski N., *Vlatko Stefanovski: Taftalidže Shuffle*, 07.03.2021, https://www.allaboutjazz.com/taftalidze-shuffle__153. 24.11.2023.

muzycznym, w którym dominuje język angielski. Utwory tekstowe muzyk tworzy w języku ojczystym i angielskim. Oryginalne nazewnictwo zachowują aranżacje muzyki ludowej, co z pewnością sprzyja popularyzacji macedońskiego muzycznego dziedzictwa kulturowego i – w szerszym znaczeniu – muzyki macedońskiej.

W pracy omówiono także leksykalne nośniki znaczenia kulturowego obecne w nazwach własnych – artifonimie (i ideonimie) *Leb i sol* ‘Chleb i sól’ i w ideonimach *Čukni vo drvo* ‘Odpukaj w niemalowane’, *Gluvo doba* ‘Godzina duchów’, *Devetka* ‘Dziewiątka’, *Seir* ‘Zabawny widok’, *Krushevo* ‘Kruszewo’, *Skopje i Taftalidže Shuffle* ‘Tasowanie w Taftalidže’³⁴, a także leksykę o motywacji kulturowej obecną w utworach, których tytuły były analizowane. Pokazano także, że wersy *Skopje ima mikro klima / izgor leto, kočan zima* ‘Skopje ma swój mikroklimat / upał w lecie, ostra zima’ i *Ajde na zdravje, Skopje!* ‘Na zdrowie, Skopje!’ z utworu *Skopje* stały się skrzydlatymi słowami, a sam utwór jest kulturowym kontekstem ich interpretacji. Obecne w materiale badawczym leksykalne nośniki znaczenia kulturowego tworzą zbiór niejednorodny, przede wszystkim pod względem budowy (wyrazy i połączenia wyrazowe), aspektów kultury, do których się odnosi (kultura ludowa, kultura osmańska, historia miejsc w dzisiejszej Macedonii Północnej), a także zasięgu jej specyfiki kulturowej (np. obecność chleba i soli jako symbolu gościnności w wielu kulturach europejskich). Zrozumienie ich konotacji kulturowych nadaje onimii i tekstom głębszy sens, który dla osób nieznanających danej kultury może być trudny do uchwycenia.

34 Utwory te są częścią macedońskiego dziedzictwa kulturowego, zatem funkcja ich tytułów jako nośników znaczenia kulturowego jest oczywista.

Literatura

- Antonijević, D. (2023). *Antropologija folklor*. Beograd: Univerzitet, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Dosije studio.
- Będkowska-Kopczyk, A., Antloga, Š. (2016). *Klopotec kot ena ključnih besed slovenske kulture*. W: *Rojena v narečje. Akademikinji prof. Dr. Zinki Zorko ob 80-obljetnici*. Red. M. Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, s. 545–560.
- Błaszak, M. (2016). *Macedońska frazeologia związana z pożywieniem*, W: *Dialog z tradycją. T. 5, Językowe dziedzictwo kultury materialnej*. Red. E. Młynarczyk, E. Horyń. Kraków: Collegium Columbinum, s. 261–272.
- Błaszak, M. (2017). *Jednostka leksykalna бапем i jej polskie odpowiedniki – próba analizy semantycznej i składniowej (na podstawie przekładów prozy macedońskiej na język polski i polskiej na język macedoński)*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis”, t. 165, 2017, s. 49–56.
- Błaszak, M. (2018). *Partykuła ајде w stylu potocznym języka macedońskiego w konfrontacji z językiem polskim*. W: *Kultura Komunikacji Językowej 5: Kultura komunikacji potocznej w językach słowiańskich*. Red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacja, s. 11–20.
- Chlebda, W. (1998). *Propozycje terminologiczne do opisu skrzydlatych słów*. „Stylistyka” VII. Red. S. Gajda. Opole, s. 189–220, DOI: 10.18290/rh237012.5.
- Friedman, V. (2000). *Fable as History: The Macedonian Context*. „Rethinking History”, 4.2, s. 135–147.
- Georgievski, N. (2021). *Vlatko Stefanovski: Taftalidze Shuffle*, „All About Jazz”, 07.03.2021. www.allaboutjazz.com/taftalidze-shuffle__153 (24.11.2023).
- Goddard, C. (2015). *Words as carriers of cultural meaning*. W: *Oxford Handbook of the Word*. Red. J.R. Taylor. Oxford: Oxford University Press, s. 380–398.
- Ilieva, A. (2016). *Returning the Gaze in Milcho Manchevski's Before the Rain*. „Balcanistica”, z. 29, s. 75–89.
- Kawka, M. (2016). *Macedonian Discourses. Text Linguistics and Pragmatics*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Marcinkiewicz, R. (2021). *Leksykograf u podnóża rockowej wieży Babel: muzyka popularna a słowniki nazw własnych*. „Kultura Współczesna”, nr 2(114), s. 87–102. doi.org/10.26112/kw.2021.114.07.
- Marcinkiewicz, R. (2024). *Język na muzycznych pogranicznych. Wokół nazwy zespołu Emerson, Lake & Palmer*. „Roczniki Humanistyczne”, nr 71(12), s. 77–91.
- Nagórko, A. (2004). *Etnolingwistyka i kulturomi u medujezišnom prostoru*. „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje”, nr 30, s. 131–143.
- Nagórko, A. (2021). *Anny Wierzbickiej key words a kulturomi: porównywanie języków – porównywanie kultur?* „Prace Filologiczne”, nr 76, s. 387–400.
- Nagórko, A., Łaziński, M., Burkhardt H. (red.) (2004). *Dystynktywny słownik synonimów*. Kraków: TAiWPN Universitas.
- Naruszewicz-Duchlińska, A. (1999). *Nazwy współczesnych polskich zespołów muzycznych*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie – 12. Prace Językoznawcze”, z. II, s. 38–44.

- Pisarska, A., Tomaszewicz, T. (1998). *Współczesne tendencje przekładoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ribarova, S. (2013). *O některých aspektech využití hudby při výuce cizího jazyka: na příkladě makedonštiny*. „Opera Slavica”, z. 23, nr 4, s. 326–334.
- Škalić, A., (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, Izdavačko Preduzeće.
- Skowronek, B. (2022). *Nazwy zespołów i tytuły utworów disco polo. Rekonesans onomastyczno-kulturowy*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. 351. Studia Linguistica”, nr 17 (2022), s. 235–244. DOI 10.24917/20831765.17.18
- Spaskovska, L. (2011). *Stairway to Hell: The Yugoslav Rock Scene and Youth during the Crisis Decade of 1981–1991*. „East Central Europe”, 38 (2011), s. 1–22.
- Stojkova Serafimovska, V. (2020). *Music in Macedonia: At the Source of Yugoslavia's Balkans*. W: *Made in Yugoslavia: Studies in Popular Music*. Red. D.Š. Beard, L.V. Rasmussen. London: Routledge; Taylor & Francis, s. 143–151.
- Wierzbicka, A. (2007). *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- WSJP: *Wielki Słownik Języka Polskiego*. <https://wsjp.pl> (21.11.2023).
- ДРМЈ: *Диџитален речник на македонски јазик*. <http://drmj.eu> (21.11.2023).
- Ристовски, Б. (red.) (2009). *Македонска Енциклопедија 2*, т. 2: М–Ш. Скопје: Македонска Академија на Науките и Уметностите. Лексикографски Центар.
- РНМЈ: *Речник на македонскиот јазик*. Red. З. Мургоски (2005–2024). <https://zove.mk/tolkoven> (21.11.2023).
- Танушевска, Л. (2018). *Фраземајта си праџи бајрам на умот како еквивалент во ипреводите од јолски јазик*. W: *Имињата и фразеологијата. Имена и фразеологија*. Ур. К. Велјановска, Б. Мирчевска-Бошева. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј, Филолошки факултет „Блаже Конески”, s. 283–290.
- ТРНМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*. Red. К. Конески (2003–2014). Скопје. <https://makedonski.gov.mk> (21.11.2023).
- [ДРМЈ: *Digitalen rečnik na makedonski jazik*. <http://drmj.eu> (21.11.2023).
- Ristovski, B. (red.) (2009). *Makedonska Enciklopedija 2*, т. 2: М–Ш, Скопје: Македонска Академија на науките и умотностите. Лексикографски центар.
- РНМЈ: *Rečnik na makedonskiot jazik*. Red. З. Мургоски (2005–2024). <https://zove.mk/tolkoven> (21.11.2023).
- Tanuševska, L. (2018). *Frazemata si pravi bajram na umot kako ekvivalent vo prevodite od polski jazik*. W: *Iminjata i frazeologijata. Imena i frazeologija*. Red. K. Veljanovska, B. Mirčevska-Boševa. Skopje: Filozofski fakultet „Blaže Koneski”, s. 283–290.
- ТРНМЈ: *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik I–VI*. Red. K. Koneski (2003–2014). Skopje. <https://makedonski.gov.mk> (21.11.2023).]

- **AGNIESZKA BĘDKOWSKA-KOPCZYK** – holds a doctoral degree in humanities (linguistics). She specializes in South Slavic languages. Her research interests encompass cognitive and culture-related linguistics, particularly

the interplay between language, emotion, and culture. She is currently employed at the University of Bielsko-Biala. From 2014 to 2020, she was employed at the University of Graz (Austria), where she started working on the culture-based vocabulary of Slavic languages. She has published one book and over 50 articles related to Slavic studies, co-edited three collections, and contributed to a dictionary.